

Relation to the reality of the past in the historical novel "Ahmed Yassavi" by Sadulla Siyoyev

Azimova Fotima Yashinbek qizi¹

Andijan State Pedagogical Institute

KEYWORDS

historicity, Sufism, saint,
murid, pir, artistic creation,
space and time, realistic image

ABSTRACT

This article discusses the principles of historicity of the Uzbek novelist and the issue of reference to him in his works. Basically, the interpretation of the historical person was considered on the example of the novel "Ahmad Yassavi" by Sadulla Siyoyev.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7184946

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Andijan State Pedagogical Institute, Uzbekistan

SA'DULLA SIYOYEVNING "AHMAD YASSAVIY" TARIXIY ROMANIDA O'TMISH VOQELIGIGA MUNOSABAT

KALIT SO'ZLAR:

tarixiylik, so'fiylik, avliyo, murid, pir, badiiy to'qima, makon va zamon, realistik tasvir

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek romanchilining tarixiylik prinsiplari va unga asarlardagi murojaat masalasi haqida fikr yuritilgan. Asosan, Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" nomli romani misolida tarixiy shaxs talqini ko'rib chiqilgan.

Tarix mashhur shaxslar, hayratli voqealar, turli-tuman hodisalarga juda boy. Ajdodlarning shonli hayoti, ular bilan bog'liq voqealarning sirli tafsilotlari barchani ohanraboday o'ziga chorlab, hayollariga erk berishga undaydi. Shunda ayon bo'ladiki, tarix o'zni, o'zlikni idrok etishning asosi, uning mushohadasi esa zamonani anglash va kelajakni tasavvur qilishning kaliti ekan.

O'zbek romanchiligini yaxlit holda olib ko'zdan kechirsak, shunga amin bo'lamizki, tarixiy mavzudagi asarlar qaysidir ma'noda ularning o'zagini tashkil qiladi. Chunki, tarixiylik nafaqat jahon nasri, balki, o'zbek milliy nasri, jumladan romanchiligining asosiy adabiy-estetik prinsiplaridan biri hisoblanadi. Badiiy asarda tarixiylik prinsiplarining namoyon bo'lishida tarixiy shaxs, makon va zamon, davr va qahramon munosabati kabi ko'plab masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqorida aytganimdek, tarixiy asar tarixiy voqealarni qayta jonlantirib, kitobxonni o'z davridan olislarga olib ketadi. Biroq tarixiy asarlarda o'tmishda yuz bergan voqea-hodisalar hikoya qilinsa-da, u hamisha zamon xizmatida bo'ladi.²

Istiqlol davri voqealarni to'g'ri anglash va to'g'ri yoritish, tarixiy shaxslarni esa davr siyosati, mafkurasi nuqtayi nazaridan emas, hayotiy haqiqat hamda tarixiy jihatdan haqqoniy inkishof etish imkonini berdi. Bu yangi davr romanchiligi haqida so'z borar ekan, avvalo, uning mavzu doirasi kengaygani, haqqoniylik chuqurlasha borganini alohida qayd etish lozim. Bu davrda xalqning uzoq va yaqin o'tmishi haqida "Movarounnahr" (Mirmuhsin), "Ibn Sino", "Beruniy" (Maqsud Qoriyev), "Sarbadorlar", "Ulug' saltanat" (M. Ali), "Ahmad Yassaviy" (Sa'dulla Siyoyev), "Mahmud Torobiy", "Pahlavon Muhammad" (Asad Dilmurod), "Shahidlar shohi" (X.Davron), "Xayyom" (Nabi Jaloliddin) kabi romanlar yaratildi. Bu asarlarning ko'pchiligi tarixiy-biografik material asosida yozilgan. Zero, bu asarlarda Amir Temur, Beruniy, Ahmad Yassaviy, Pahlavon Muhammad singari mashhur tarixiy shaxslar obrazi markaziy o'rinda turadi va ular realistik bo'yoqlarda yangicha talqin etiladi.

Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" nomli romani ham haqqoniy tarixni yoritgan asarlar sirasiga bemalol kiradi. Bu muborak zotning qanday tarixiy sharoitda o'sib-

² Mirvaliyev S. Tarixiylik va zamonaviylik. –Toshkent, 1979

ulgʻayishi, qay tariqa shunday yuksak choʻqqilarga koʻtarilishi, islom va tasavvuf olamidagi dovrugʻi haqida, uning nafaqat olim, shoir, ayni vaqtda inson sifatidagi fazilatlarini, ichki dunyosi haqida Sharq davlatlari bilan birga olis Yevropadagi bir necha davlatlarda bundan necha yillar avval koʻplab ilmiy va badiiy asarlar yaratilgani yaxshi maʼlum. Bizda ham, umuman turkiy xalqlarda ham Ahmad Yassaviy hayoti, u asos solgan yassaviya tariqati, shuningdek uning hikmatlari oʻrganilib, ilmiy maqolalar, kitoblar eʼlon qilingan. Ammo Saʼdulla Siyoyevning “ Ahmad Yassaviy” romani oʻzbek adabiyotida Yassaviy hayotida oid yirik izlanishlardan biridir, tarixiy-badiiy asardir. Lekin asarni yozish uchun azaldan ahd qilgan muallif uni yozish uchun fursat poylashga majbur boʻladi. Bu haqida oʻzi shunday deydi: “ Yillar oʻtib borar, lekin Parpi bobo aytgan zamon kelay, demasdi. Aksincha, Yassaviyni “mistik”, “tarkidunyochi” deguvchi “mallayevchi”larning omadi chopgani chopgan edi. Mening hayolimda - Shayx ul-mashoyix Ahmad Yassaviy timsoli...”³

Har bir hikmati soʻfiyona ruhda yozilgan, olam va odam taqdirini chuqur mushohada qilgan, odamlarni haqiqat va maʼrifat yoʻliga chorlagan, ulkan davlatning gullab-yashnashiga beqiyos xizmatlari singgan bu ulugʻ siymoning keng miqyosdagi oʻy-fikrlari, muridlariga bergan oltin maslahatlari, hayot va kurash tajribasi, baʼzan dardli va iztirobli kechinmalari, goʻzal sabr-u mushohadasi bilan sugʻorilgan bu asarda qanchalar teran maʼno mujassam ekanini ziyrak kitobxon darhol anglashi shubhasiz. Ahmad Yassaviy garchi buyuk shayxul mashoyix, avliyo darajasidagi inson boʻlsa-da, romanda u avvalo inson sifatida tasvirlanadi. Voqealar rivojlangani sari ijodkor turfa voqealarni tasvirlash orqali Yassaviyni barcha sohalar yetakchisi sifatida tasvirleydi. Muridlariga turli masalalarda maslahatlar berish bilan birga, hatto saltanat ishlarida ham davlatni oqilona boshqarish, oʻta mushkul va imkonsiz vaziyatda ham toʻgʻri yoʻl, tadbir topa olish qobiliyati, noyob aql-zakovati, valiylik karomati har qanday odamni hayratga soladi.

Muallif Ahmad Yassaviy qiyofasini oʻsha davrdagi hayot haqiqatlariga mos holda ifodalaydi. Bular adibning tarixiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirish uchun jiddiy izlanishlar olib borganligidan dalolat berib turibdi. Saʼdulla Siyoyev oʻz romanida Ahmad Yassaviyning tashqi qiyofasini emas, ichki dunyosini, ruhiyatini ochib berish uchun astoydil harakat qilgan. Muallif Yassaviyni faqat zikr aytib turgan, yo hikmat yozib, ilm bilan mashgʻul boʻlgan paytini emas, balki, uni yaqinlar, muridlar davrasida, xalq orasida yurakdan suhbatlashishlar jarayonida ham toʻlaqonli aks ettirishga eʼtibor qaratgan.

Qahramon xarakteri kuchli ziddiyatlarsiz hech qachon bor boʻyi bilan koʻrinmaydi. Ayniqsa, qarama-qarshi kuchlar oʻrtasidagi toʻqnashuvlarda obrazlar oʻzining kamolga yetishish, nihoyat xarakter darajasiga koʻtarilishi mumkin. Saʼdulla Siyoyev bosh qahramonga qarshi kuchlarni Shahobiddin xoji, Ashrafxon qozi kabi salbiy obrazlarni ham mahorat bilan koʻrsatib beradi. Ahmad Yassaviy xalqqa ilm-u irfon sochish, uning farovon turmush kechirishini oʻylasa, dushmanlari fisq-u fujur, gʻiybat, insonning dilini xufton qilguvchi gʻarazliklarni koʻzlashadi. Sulton ul-orifin boʻlgan zotga ham tuxmat yogʻdirmoqchi boʻlishadi.

Pirlar sultoni, avliyo darajasidagi shaxs uchun ham bunday zarbalar ahamiyatsiz

³ Siyoyev S. Ahmad Yassaviy. 2012.331-b

emasdi. Ijodkor bu vaziyatni shunday hol bilan ifodalaydi: “Bularning barchasi bir boʻlib, Shayxning obid irodasini oʻtdan suvga, suvdan oʻtga solingan temirdek toblagan edi. U Ayyubdek⁴ sabrli edi. Fosiqlarning fitnasiga, qozilarning rishvaxoʻrligiga, muftiylarning yolgʻon fatvosiga, muhtasiblarning riyosiga, sohibi davronlarning el-ulusga yetkazgan zulmiga, johil mullalarning bidʼatiga chidab keldi. Tishini tishiga qoʻydi. Illo, oʻz muborak xonadoni oldida, el koʻzi oʻngida qilingan tuxmat yuragiga nayzadek sanchildi. Xalq dardidan darz ketgan dilporasida tagʻin bir chandiq paydo boʻldi. Bul chandiq oʻqtin-oʻqtin Shayxning mushtdek yuragini bir parcha choʻgʻdek bozillatib turibdi...”

Qahramonning ruhiyatini tasvirlashda ichki ziddiyatlarni haqqoniy ochib berish yozuvchining mahoratidan dalolat beradi. S. Siyoyev ham tarixiy haqiqatni ham, badiiy toʻqimani ham asar ruhiga singdirib yuboradi.

“Sizlar birla xoʻshlashib, uzlatga chekinishdan burun barchangizga aytar toʻrt kalima soʻzimiz bor. Bir-biringizga suyanchiq boʻlingiz, malham boʻlingiz. Bir-biringizdan shirin soʻzingizni ayamangiz. Oyni oʻn beshi qorongʻu, oʻn beshi yorugʻ. Inshoollo, bizning eldin ham Xorun ar-Rashidlar chiqsa ajab ermas. Zamona zoʻrlarining dasti panjasi toabad uzun boʻlib qolmas, mazlumlarning koʻz yoshini artadigan imon-insof egalari ham bir kun dunyoga kelgay. Tavakkal- Allohga, umid - Yaratgan egamdan”, – deydi Ahmad Yassaviy asar nihoyasidagi nutqida. Hayot haqiqatini ifodalagan, maslahat oʻrnidagi ushbu soʻzlar, oʻylab koʻrsak, shunchaki aytilmaganligi, hozirgi zamonamiz, bugungi turmushimiz uchun ham muhim va qimmatli ekanligi, barchamizga qaratilganligi ayon boʻladi. Bu olis tarix bilan bugunni bogʻlaydigan yozuvchi mahoratidir, tarixdan saboqlar chiqarishga chorlashdir. Tarixiy asarga zamonaviy qimmat, maqsad, ruh va ahamiyat bera olishdir.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Mirvaliyev S. Tarixiylik va zamonaviylik. –Toshkent, 1979
2. Siyoyev S. Ahmad Yassaviy. 2012. 331-b

⁴ Ayyub- sabr-bardoshi bilan nom chiqargan paygʻambarlardan biri.